

Ksenija Vidmar Horvat

---

## Človekove pravice v postnacionalni državi: utopična branja

V prispevku je analizirana usoda človekovih pravic v enaindvajsetem stoletju. Ta izhaja iz trojne opredelitve konteksta artikuliranja instituta človekovih pravic, in sicer pravnega, političnega in moralnega. Avtorica trdi, da so razmerja med tremi konteksti zaradi dejstva pospešene svetovne migracije in transformacije nacionalne države porušena ter da potrebujemo nove konceptualne pristope, ki bodo bliže uresničevanju človekovih pravic v praksi, predvsem ko gre za najranljivejše skupine in posameznike, kot so begunci in migranti. Analiza je vstavljena v okvire sociologije človekovih pravic, ki v mednarodnem akademskem prostoru pridobiva veljavo in pomen.

**Ključne besede:** sociologija človekovih pravic, državljanstvo, postnacionalna država, begunci, dostojanstvo, politika, deklaracije.

## Human Rights in the Postnational State: Utopian Readings

*This article analyzes the fate of the human rights in the 21st century. It derives from the definition of three contexts that define the human rights, the political, the legal and the moral. The author argues that the relationship among the three contexts, as settled in modernity, has been destabilized by processes of intense global migration and transformation of modern nation state. Therefore, we need new conceptual approaches that will account for the change and bring the realization of human rights in practice closer to the most vulnerable groups and individuals, especially refugees and migrants. The analysis refers to sociology of human rights which in contemporary academic debates is gaining on relevance and visibility.*

**Keywords:** sociology of human rights, citizenship, postnational state, refugees, dignity, politics, declarations.

---

**Correspondence address:** Ksenija Vidmar Horvat, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani / Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, e-mail: ksenija.vidmar@ff.uni-lj.si.

## 1. Uvod

V prispevku je analizirana družbena, moralna in pravna usoda človekovih pravic v enaindvajsetem stoletju. Temeljno izhodišče analize je vprašanje, ali institut človekovih pravic, kot ga je razumelo dvajseto stoletje, še lahko opravlja svoje poslanstvo v družbi enaindvajsetega stoletja. Družba, ki nastaja v kontekstih intenzivne globalizacije in pospešene svetovne migracije, namreč predstavlja nagle izzive za politike strpnosti, sobivanja in vključevanja. Čeprav sta tako globalizacija kot migracija nadzgodovinska pojava, ki ju ni mogoče zamejiti z zadnjimi desetletji svetovnega razvoja, pa na začetku enaindvajsetega stoletja oba pridobivata nove lastnosti. Globalizacija, ki jo je družbena teorija od devetdesetih let prejšnjega stoletja povezovala s političnimi, ekonomskimi in kulturnimi preobrazbami odnosa med globalnim in lokalnim ter ki je težila k razumevanju predvsem novih organizacij družbenega življenja (Beck 2001, 2003, Beck & Grande 2006, Habermas 2001), kar se je izrazilo v konceptih postnacionalne, kozmopolitske in deteritorializirane države, se v novem tisočletju srečuje z izzivom protigeografij globalizacije (Sassen 2000). Protiglobalizacija oblikuje povsem drugačna razmerja med centrom in periferijo, ki bodisi v oblikovanju *off-shore* proletariata ali v obliki skrbstvenega kapitalizma, sestavljenega iz povečini feminizirane migrantske delovne sile, spreminja zgodovinske parametre produkcije življenja. Migracija stoji na presečišču ekonomij centra in periferije, s tem pa v ospredje potiska vprašanje moderne družbene pogodbe, vključujoč njena temelja, državljanске in človekove pravice.

## 2. Postnacionalna država: minimalna opredelitev

Teoretsko izhodišče za razpravo je sociologija človekovih pravic (Frezzo 2014). Do nedavnega so bile človekove pravice v domeni filozofije, prava in politologije, sociološki vidiki prava (Žun 2014) pa so ostajali v ozadju razprave. Toda ekonomske, politične in kulturne spremembe, ki z zaleti globalizacije prihajajo tako do makro kot mikro ravni organizacije družbenega življenja, bi morale sociološka razpravljanja potisniti v ospredje tematike preobrazb v sferi vladanja s pravom. Omenimo le najočitnejši izziv: pravna država, katere nasledstveni subjekti smo, se je oblikovala v zgodovinskih okvirih nacionalnih demokracij s političnim telesom, ki je bilo relativno homogeno in stabilno. V času, ki ga mnogi imenujejo postnacionalno stanje (Habermas 2001, Held 2003), se podoba politične skupnosti dramatično spreminja. To pa pomeni, da se z njo spreminjajo tudi zgodovinski postulati državljanstva. Med njimi izstopa stanje nedržavljanstva in z njim povezanega pravnega urejanja pravic in pripadanja vseh, ki so se znašli v njegovem primežu začasno ali dolgotrajno.<sup>1</sup>

Pojem postnacionalne države si je v družbeni teoriji že pridobil domovinsko pravico, vendar je razumevanje pogosto dvoumno. Postnacionalno stanje lahko

pomeni demokratično konstelacijo, ki ohranja zahodno tradicijo liberalne demokracije, utemeljene na pravnih normah in civilnih svoboščinah. To dediščino se nato, kot pri Habermasu (2001), preslika na postnacionalno državo, ki je hkrati samostojna enota in del širše, transnacionalne skupnosti. Kot to na primeru Evropske unije (EU) v intervjuju za nemški časopis opredeli Beck (Limone 2012), ni dovolj, da razmišljamo o drugačni Evropi, razglabljamoramo tudi o tem, kako predruščiti evropske države. Tak primer bi bila EU, kjer bi bil temeljni princip sobivanja in lojalnosti povezan z modelom ustavnega patriotizma, to je zavezanostjo pravnim načelom demokratične, pluralne družbe.

Sociološki modernisti, kot sta Habermas in Beck, se pri rekonstituciji v postnacionalno stanje ozirajo v preteklost, iz katere želijo rešiti prvine modernosti, ki so jih razvrednotili nasilni nacionalizmi in agresivni svetovni kapital. Dennis Smith (2013) ta napor modernistov opisuje kot osnovan na metodi "od-učenja evropskega volilnega telesa" (Smith 2013, 28). Evropski volivci naj bi se naveličali političnega vodenja, ki ga narekuje trg, kar bi pripeljalo do vznika nove generacije "reformiranih politikov in državljskih skupin, ki bi se zavezali k transnacionalnemu delovanju" (Smith 2013, 28). Preobrazba bi vodila k "novi družbeni pogodbi med sveže razsvetljenimi evropskimi vladami. Rezultat bi bila transnacionalna demokracija, ki bi zagotavljala varnost in pomoč v okviru evropske solidarnosti" (Smith 2013, 28).

Smithov implicitni cinizem je na mestu in tudi, ko gre za poskuse vračanja k velikim pripovedim, vreden opomnik teže apriornega dvoma. Podobno dvomljiva, kot se je že izkazalo, pa so tudi nasprotna, postmoderna branja, posebej tista, ki usodo postnacionalne države vstavljajo v kozmopolitski model. Kozmopolitska država se v načelu humanističnega univerzalizma sicer še najbolj približa udejanjenju človekovih pravic v praksi, saj ob spoštovanju pravic državljanov in državljsk varuje idejo "pravice do pravic" tudi vseh tistih, ki so se znašli v položaju tujcev (Nusbaum 1994, Benhabib 2006, 2010). Toda ko kozmopolitska ideja prestopi v polje identificiranja subjekta kozmopolitske države, se kritiki upravičeno obregnejo ob prikriti evrocentrize, ki stoji v ozadju (Santos 2008). Ta se še najočitneje kaže v načinu zamišljanja svetovnega reda, ki kozmopolitski duh, z nemalo navdušenja, poveže s koncepti tujstva in nepripadanja (Vidmar Horvat 2012). To, da je kozmopolitska teorija na temeljih idealiziranja tujstva danes, po kratkih dveh desetletjih intenzivne produkcije znanstvenih del, že v zatonu, samo po sebi govori o zanosu brez prave kritične, pa tudi zgodovinske podlage.

Za namene te analize je postnacionalno stanje opredeljeno sledeč minimalnemu teoretskemu konsenzu, kot ga je mogoče izluščiti iz različnih razprav in pristopov. Prvič, nacionalna država danes spreminja svojo zgodovinsko vlogo, vključujoč suverenost in avtonomijo pri upravljanju družbenega življenja. To vlogo v veliki meri prevzemajo akterji globalnega trga, svetovne organizacije in mednarodno pravo (Brown 2010, Held 2003, Sassen 2014). Postnacionalno

stanje nadalje pomeni družbeno in politično organizacijo življenja, ki se odreka (četudi pri življenju lahko ohranja njegovo fantazijsko moč) modernemu modelu vzdrževanja homogenosti skupnosti prek identitetnega etno-kulturnega pripadanja. Tretjič, s pretvorbo kulturnoidentitetne v neoliberalno-tržno obliko v postnacionalni državi začneta odmirati solidarnost in lojalnost, ki sta predstavljali temelj moderne politične skupnosti. Najočitnejši primer tega razvoja je šovinizem socialne države (Kymlicka 2015). Četrtrič, transformira se tudi zgodovinska konstitucija subjekta državljan. Vlado v moderni državi temelji na "kultu individuum", opredeljenega s pravico do lastnine (Elliott 2014). V postnacionalni državi se moderno stanje individualizacije pretvarja v intenzivno fazo prekarizacije (Bauman 2013, 2016). Prekarizacija pomeni obliko odnosov v produkciji življenja, ki temeljijo na neoliberalni samorealizaciji "podjetniškega posameznika" (McCormack & Salmenniemi 2016). Ta je zlahka in, kot kažejo posledice varčevalnih ukrepov po zadnji finančni krizi, dejansko razlaščen: pogosto je edina oblika lastnine, ki jo ima, lastnina v telesu. V stanju prekarnosti se državljan ne nahaja sam, z njim si usodo deli delavec migrant. Petič, na izpraznjenem mestu hegemonne etnične skupnosti, ki ga z globalno mobilnostjo delovne sile proizvaja svetovni kapitalizem, vznikata atomizirana prekarna skupnost z nejasnimi in začasnimi mejami med tujci in domačini (Calavita 2005). V prekarni obliki delitve dela se, če parafraziramo Marxa, delavcu državljanu kot nasprotnik ne kaže več država; vir konfliktov in negotovosti projicira v tekmeca na trgu prekarnosti: migranta.

Postnacionalno stanje ne pomeni konca države, temveč permutacijo njene konsolidirane moderne oblike, ki je bila na zgodovinskem prizorišču prisotna do sedemdesetih let dvajsetega stoletja in katere usodo je zapečatil prihod fleksibilne akumulacije. Postnacionalno stanje pomeni dramatično zarezo v konceptu državljanstva. Na tem mestu ni mogoče obnoviti vseh izzivov, ki so se izrisali ob koncu dvajsetega stoletja; na mestu koherentne obravnave razvoja si tu zastavljam naslednji dve, deloma naivni in deloma analitični vprašanji: če je moderno državljanstvo rezultat uveljavitve nacionalne (v devetnajstem stoletju) in socialne države (v dvajsetem stoletju), kaj se zgodi, ko nacionalna država prehaja v postnacionalno obliko, kjer so tako politične kot socialne pravice prepuščene neoliberalnim oblikam vladanja? Ali bi, upoštevajoč dejstvo, da naše stoletje postaja stoletje migrantov (Nail 2016), vlogo (in naloge) nacionalnega državljanstva v postnacionalni konstelaciji pravičnejše in bolj demokratično lahko urejali s človekovimi pravicami? Preden poskusimo z odgovorom, izrišimo tri temeljne kontradikcije v razvoju konceptov državljanstva in pripadanja v poznem dvajsetem stoletju.

### 3. Človekove pravice med državnim in globalnim redom

57

Po Stanfordski enciklopediji filozofije so pravice tiste, ki strukturirajo obliko vladanja, vsebino zakonov in obrise moralnosti. Oblast, pravo in morala so osi državljanstva, ki določijo strukturo glede na zgodovinski kontekst, v katerem se artikulirajo. V politični zgodovini modernosti se državljanstvo oblikuje kot sredstvo nacionalne države, ki (1) prek pravnega in političnega članstva (2) posameznika poveže z državo ter (3) ga prek dejstva njegovega biološkega življenja (*zoe*) konstituira kot politično bitje (*bios*). Vez med posameznikom in nacionalno državo je naključna (Nussbaum 1994), vendar zadosti prikrita v svoji arbitrarnosti, da ustvarja solidarnost med posamezniki, ki se vidijo v podobi pripadnikov ene, to je mi skupnosti. Solidarnost z etno-kulturnim inženiringom krepijo nacionalne elite, moralno dimenzijo univerzalne humanosti, torej drugo plat razsvetljenske ideje "večnega miru", pa zagotovi "iznajdba človekovih pravic" (Hunt 2015). Toda v kontekstu moderne nacionalne države so človekove pravice redundantni, kvečjemu sekundarni mehanizem za zagotavljanje spoštovanja pravic posameznika. Primarno nalogo namreč že opravi moderno nacionalno državljanstvo, ki za večino vključuje temeljne postulate človekovih pravic. Vsem tistim, ki so nosilci nacionalnega državljanstva, se tako (upravičeno) dozdeva, da govor o človekovih pravicah zadeva predvsem manjšine, tiste brez državljanstva, prosilce za azil, migrante. Kar zadeva slednje, se človekove pravice utemeljeno kažejo kot institut konsolidacije principa nacionalnega državljanstva (Douzinas 2014): krepijo avtoriteto nacionalne države, medtem ko njim samim ne prinašajo kaj bistveno novega, zagotovo ne realizacije v političnih (in socialnih) pravicah nacionalnega članstva in pripadanja.

Ponazorimo z nekaj izbranimi primeri. Splošna deklaracija človekovih pravic (1948, v nadaljevanju Deklaracija oziroma SDČP) se (v skrajšani obliki) v prvih desetih členih glasi takole:

1. člen: Vsi ljudje se rodijo svobodni in imajo enako dostojanstvo in enake pravice /.../
2. člen: Vsakdo je upravičen do uživanja vseh pravic in svoboščin, ki so razglašene s to Deklaracijo /.../
3. člen: Vsakdo ima pravico do življenja, do prostosti in do osebne varnosti.
4. člen: Nihče ne sme biti držan ne v suženjstvu ne v tlačanski odvisnosti; suženjstvo in trgovina s sužnji v kakršnikoli obliki sta prepovedana.
5. člen: Nihče ne sme biti podvržen mučenju ali okrutnemu, nečloveškemu ali ponižujočemu ravnanju ali kaznovanju.
6. člen: Vsakdo ima povsod pravico do priznanja pravne sposobnosti.
7. člen: Vsi so enaki pred zakonom, vsi, brez diskriminacije, imajo pravico do enakega pravnega varstva /.../

8. člen: Vsakdo ima pravico do učinkovitega pravnega sredstva pri **pristojnih državnih sodnih** oblasteh proti dejanjem, ki kršijo temeljne pravice, priznane **mu po ustavi ali zakonu** [vsi poudarki avtoričini].
9. člen: Nihče ne sme biti samovoljno zaprt, pridržan ali izgnan.
10. člen: Vsakdo je pri odločanju o njegovih pravicah in dolžnostih in v primeru kakršnekoli kazenske obtožbe zoper njega upravičen ob polni enakosti do pravičnega in javnega obravnavanja pred neodvisnim in nepristranskim sodiščem (SDČP 1948).

Deklaracija človekove pravice določi deskriptivno in vsebuje elemente religioznosti (Elliott 2014). Izhodišče je posameznik (vsakdo), ki ga opredeljuje svetost življenja. Iz ontološkega dejstva (biološkega) življenja izhaja njegova pravna eksistenca. Četudi, kot navaja Elliott (2014), se prvih deset členov bere kot deset zapovedi, v nasprotju z božjim besedilom Deklaracija določi pristojne organe nadzora nad varovanjem pravic, in sicer v institucijah državne (sodne) oblasti, vključujoč ustavo in zakonodajo države uveljavljanja pravic.

Tudi kronološko naslednji dokument po Deklaraciji, Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1966, v nadaljevanju Pakt oziroma MPDPP), v Preambuli navaja, da obe obliki pravic, državljanska in politična, izhajata iz "dostojanstva, ki je prirojeno človekovi osebnosti" (MPDPP 1966, Preambula); Pakt torej povzema Deklaracijo v njenem duhu. V naslednjem koraku pa tudi v besedi, ko zapiše, da je

po Splošni deklaraciji človekovih pravic mogoče doseči ideal svobodnega človeškega bitja, ki uživa državljanske in politične svoboščine in je prosto strahu in revščine, le tedaj, če so ustvarjeni pogoji, ki omogočajo vsakomur, da uživa svoje državljanske in politične pravice ter svoje ekonomske, socialne in kulturne pravice (MPDPP 1966, Preambula).

Pakt v 2. členu podpisnicam nalaga,

da bodo spoštovale in vsem ljudem, ki so **na njihovem ozemlju** [poudarek avtorice] in pod njihovo pristojnostjo, zagotovile v tem Paktu priznane pravice, brez razlikovanja glede na raso, barvo, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno poreklo, premoženje, rojstvo ali kakršnokoli drugo okoliščino (MPDPP 1966, 2. člen).

V 5. členu je navedeno, da nobene določbe

ni mogoče razlagati tako, kot da bi dajala kaki državi, skupini ali posamezniku kakršnokoli pravico delati ali storiti karkoli, kar bi imelo namen spodkopati v tem Paktu priznane pravice in svoboščine ali jih bolj omejiti, kot je to predvideno v njem (MPDPP 1966, 5. člen).

ter da se ne priznavata

nobena omejitev in nobena razveljavitev temeljnih človekovih pravic, ki so posamezni državi pogodbenici tega Pakta priznane ali v veljavi po zakonih, konvencijah, predpisih ali običajih, z izgovorom, češ da jih ta Pakt ne priznava ali da jih priznava v manjši meri (MPDPP 1966, 5. člen).

Pakt nadalje govori o političnih in državljanskih pravicah, ki jih zahteva za vse ljudi enako. Z drugimi besedami, za vsako osebo, ne glede na politično ozemlje, ki mu je dodelilo (primarno) državljanstvo, zahteva status subjekta pravnega reda: "Vsakdo ima pravico, da mu je povsod priznana pravna osebnost" (MPDPP 1966, 16. člen). Državni princip uveljavljanja pravic je opredeljen s časovno-teritorialnim in ne političnim statusom: "Vsakdo, ki je zakonito na ozemlju kake države, ima na tem ozemlju pravico do svobode gibanja in svobodne izbire prebivališča" (MPDPP 1966, 12. člen). Kakor Deklaracija tudi Pakt za vlogo varuhinje zagotavljanja političnih pravic določi državo; ker so te imenovane kot ločene od državljanskih pravic, kar potrjuje tudi raba besed vseh, vsem, vsakomur, varuštvo vključuje ljudi z državljanstvom druge države, ki se zakonito gibljejo na njenem ozemlju.

Tako kot morala tudi pravo ni preprosta vaja v razmišljanju, kot navaja Douzinas (2014) "/.../ moralni konflikt prodira v pravne arhive, pravne ovire pa se postrojijo v moralno odgovornost". V besedilu Pakta trk med obema nastopi na več mestih. Pravica do pravic je zamejena z zakonitostjo nahajanja na teritoriju države, ki izvaja spoštovanje določil Pakta. Nezakonitost ni univerzalna kategorija (kot na primer življenje), temveč družbeno in zgodovinsko proizvedeni teorem oblasti: v antiki so bili nezakoniti barbari, v srednjem veku okuženi s kugo, nadalje potepuhi, berači in čarovnice, zatem priseljenci in migranti. Besedilo Pakta vrhovno avtoriteto kategoriziranja subjektov, ki je nekoč pripadala bogu, dodeli pravi: toda s tem prava ne osvobodi tuzemskih skušnjav, temveč namesto da bi vztrajalo pri inherentnem dejstvu pravnih določil, univerzalno dopolni z moralnim. 3. točka istega člena določa:

Zgoraj navedene pravice smejo biti omejene le, če so omejitve z zakonom predvidene, če so potrebne za zaščito **nacionalne varnosti, javnega reda, javnega zdravja ali morale** [poudarek avtorice], ali pa pravic in svoboščin drugih, in če so te omejitve v skladu z drugimi pravicami, ki jih priznava ta Pakt (MPDPP 1966, 12. člen).

Moralni princip je v koliziji s pravnim tudi v 13. členu, ki se glasi: "**Tujec** [poudarek avtorice] ki je zakonito na ozemlju države pogodbenice tega Pakta, sme biti izgnan s tega ozemlja le na podlagi sklepa, izrečenega v skladu z zakonom /.../ " (MPDPP 1966, 13. člen). Kdo je ta tujec in glede na katero kategorijo se posamezniku določi status tujstva? Ali je beseda tujec pravno sprejemljiva:

kakšno stanje opisuje in v kateri točki državljan postane tujec? So merila tujstva državne meje in ali v tem smislu pravo ni v nasprotju z obema listinama, pa tudi nekonsistentno v lastnem besedilu, ki naj bi korigiralo anomalije nasilja države?

Kontradikcija postane očitnejša v skupnem branju Pakta in Deklaracije. 2. člen Deklaracije navaja: "Nadalje ni dopustno nikakršno razlikovanje glede na politično ali pravno ureditev ali mednarodni položaj dežele ali ozemlja, ki mu kdo pripada /.../ "(SDČP 1948, 2. člen); v tej navedbi je avtoriteta države podrejena avtoriteti slehernika, ki pripada bodisi državi bodisi ozemlju, ki si ga ta lasti. Deklaracija v 12. členu izpostavlja pravico do svobodnega gibanja in "izbire prebivališča znotraj meja določene države" ter da ima vsakdo "pravico zapustiti katerokoli državo, vključno s svojo lastno, in vrniti se v svojo državo" (SDČP 1948, 12. člen). Prav tako v 14. členu navaja: "Vsakdo ima pravico v drugih državah iskati in uživati pribežališče pred preganjanjem" (SDČP 1948, 14. člen). V 15. členu pa: "(1) Vsakdo ima pravico do državljanstva." in "(2) Nikomur se ne sme samovoljno vzeti državljanstvo ali zakonita pravica do spremembe državljanstva" (SDČP 1948, 15. člen).

Ali ni državljanstvo posamezniku odvzeto v trenutku, ko se ga na ozemlju druge države imenuje za tujca? Z vidika delovanja pravne države seveda posamezniku ni mogoče odvzeti nečesa, kar mu v jurisdikciji konkretne države nikoli ni bilo dodeljeno. Lahko pa je to odvzeto v moralnem in pravnem smislu univerzalnih pravic, predvsem tiste, ki za vsakega človeka zahteva status subjekta pravnega prepoznanja. Administrativno (ilegalno, nezakonito, tujci) se pomeša s pravnim in moralnim vidikom človekovih pravic (vključujoč politične), kar kaže na slabo artikulirano politično željo, namreč da bi se dokončno uredile napetosti in neskladja med univerzalnimi človekovimi pravicami in pravicami državljana. Kot to po svojem opažanju položaja beguncev zapiše Agamben, se po drugi svetovni vojni tako mednarodne organizacije kot posamezne države "kljub slovesnim razglasitvam 'svetih in neodtujljivih' človekovih pravic izkažejo za absolutno nesposobne ne le za reševanje problema, temveč tudi zgolj za to, da bi se soočile z njim na ustrezen način" (Agamben 2004, 144).

Politična stiska se izraža diskurzivno: 28. člen Deklaracije navaja: "Vsakdo je upravičen do **družbenega** [poudarek avtorice] in mednarodnega reda, v katerem se lahko v polni meri uresničujejo pravice in svoboščine, določene v tej Deklaraciji" (SDČP 1948, 28. člen). Besedilo na isti plato zvrne sociološke kategorije, ki pripadajo različnim redom vladanja: mednarodno ni povečana dimenzija družbenega, temveč nacionalnega, torej državnega v modernem pomenu besede (tako imenovana internacionalizacija, ki jo kot moderno *episteme* utrdi akademsko polje študijev mednarodnih odnosov). Neskladja se kažejo tudi, ko gre za pravno in moralno priznane državljane. 22. člen Deklaracije se glasi:

Vsakdo ima kot **član družbe** [poudarek avtorice] pravico do socialne varnosti in pravico do uživanja, s pomočjo prizadevanja svojih skupnosti in mednarodnega

sodelovanja in v skladu z ureditvijo in sredstvi neke **države** [poudarek avtorice], ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, nepogrešljivih za njegovo dostojanstvo in svoboden razvoj njegove osebnosti (SDČP 1948, 22. člen).

Če bi besedilo brali z doslednostjo zapisanega, bi to pomenilo, da je vsako družbeno bitje že subjekt varovanja (katere koli) države, in obratno: neka (vsaka) država mora skrbeti, da so vsem ljudem na njenem območju zagotovljeni ukrepi varovanja dejstva človekovega življenja.

Takšno razumevanje bi izhajalo tudi iz branja ustavnih besedil. Ustavne listine so dokumenti državljankega podvajanja človekovih pravic. "Deklaracije pravic pomenijo izvorno obliko vpisa naravnega življenja v pravno-politični red nacionalne države" (Agamben 2004, 138). Principe svobode, enakosti, (socialne) varnosti in človekovega dostojanstva podvojijo tako, da določijo pravne okvire države, ki je skrbnica izvajanja mednarodnega prava. V trenutku, ko človekove pravice dobijo zapis v državljanški obliki, izgubijo svojo univerzalnost: četudi aludirajo na vse (v moralnem smislu), (v pravnem smislu) veljajo za nosilce državljanstva oziroma skupine, ki jih, kot sta na primer v slovenski ustavi madžarska in italijanska manjšina, besedila posebej izpostavijo.

V Preambuli k Ustavi Republike Slovenije (RS) sta omenjena oba pravna vira: Deklaracija (na podlagi "temeljnih človekovih pravic in svoboščin") in Pakt (na podlagi "temeljne in trajne pravice slovenskega naroda do samoodločbe"). Razdelek II. Človekove pravice in temeljne svoboščine je v celoti prepis univerzalnega na nacionalno, kot sledi v členih:

5. člen: Država na **svojem ozemlju varuje** [poudarek avtorice] človekove pravice in temeljne svoboščine /.../ Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino /.../ Slovenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon (Ustava Republike Slovenije 1991, 5. člen).

13. člen: Tujci imajo v Sloveniji v **skladu z mednarodnimi pogodbami vse pravice** [poudarek avtorice], zagotovljene s to ustavo in z zakoni, razen tistih, ki jih imajo po ustavi ali po zakonu samo državljani Slovenije (Ustava Republike Slovenije 1991, 13. člen).

14. člen: V Sloveniji so **vsakomur** [poudarek avtorice] zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino /.../ (Ustava Republike Slovenije 1991, 14. člen).

15. člen (uresničevanje in omejevanje pravic): **Človekove pravice in temeljne svoboščine se uresničujejo neposredno na podlagi ustave** [poudarek avtorice] /.../ Človekove pravice in temeljne svoboščine so omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ta ustava. Zagotovljena sta sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravica do odprave posledic njihove kršitve. **Nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine** [poudarek avtorice], urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji, ni dopustno omejevati z izgovorom, da je ta ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri (Ustava Republike Slovenije 1991, 15. člen).

22. člen (enako varstvo pravic): **Vsakomur** [poudarek avtorice] je zagotovljeno enako varstvo njegovih pravic v postopku pred sodiščem in pred drugimi državnimi organi, organi lokalnih skupnosti in nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o njegovih pravicah, dolžnostih ali pravnih interesih (Ustava Republike Slovenije 1991, 22. člen).

Iz navedenih členov je razvidno, da Ustava RS zavezuje k prenosu uresničevanja, omejevanja in varstva človekovih pravic na raven države. Specifično nacionalna dodatka v tem besedilu sta, (1) da imajo po Ustavi RS človekove pravice mestoma status avtonomne svetosti (in nedotakljivosti), da so torej subjekt prava pravice (in ne človek kot njihov nosilec), in (2) da država pripravljenost prenosa izvrševanja dela suverenih pravic na mednarodne ustanove pogojuje, izhajajoč iz nadaljevanja besedila ("Pred ratifikacijo mednarodne pogodbe iz prejšnjega odstavka lahko državni zbor razpiše referendum /.../ Državni zbor je vezan na izid referenduma" (Ustava Republike Slovenije 1991, 1–2), z ljudsko voljo. Da se o pravicah, ki spadajo v sklop temeljnih človekovih pravic, odloča z referendumskim glasovanjem, pomeni podreditev prava morali (in politiki), kar se je ob referendumih o družinskem zakoniku ali pravici do umetne oploditve samskih žensk v kratki zgodovini samostojne države že izkazalo kot dejstvo in ponovljiva epizoda. V teoretskem smislu nam to pomaga potrditi vednost sociologije prava, ki poudarja, da človekove pravice niso nespremenljivi atributi, temveč zahteve, ki se zgodovinsko določajo (Habermas 2012) in ki lahko služijo tako opolnomočenju kot slabitvi družbene moči tistih, ki bi najbolj potrebovali njihovo zaledje.

## 4. Socialne pravice in zaton socialne države

Vrnimo se k institutu človekovih pravic in njegovim zgodovinskim artikulacijam v evropski modernosti. Človekove pravice so produkt in sopotnik modernosti in kapitalizma. V Teoriji moralnih čustev (1759) Smith tako že časti dobrotništvo, ki je namenjeno ranljivim drugim, in ga opisuje kot "temeljno moralno lastnost človeške psihe" (citirano v Chouliaraki 2013, 10); hkrati v Bogastvu narodov (1776) zagovarja amoravno "nevidno roko" trga (citirano v Chouliaraki 2013, 10). Ta tako imenovani "problem Adama Smitha", trdi Chouliaraki (2013, 10), moramo razumeti kot temelj modernega humanitarizma; z njim so dane podlage za legitimacijo kolonialne modernosti.

Agamben dvoumnost projicira navznoter, v delovanje države na telesu "suverenega subjekta" (Agamben 2004). Izvorni pravno-politični odnos moderne države, kot navaja, je izobčenje in ne pogodba. Nadaljuje:

Bistroumno je bilo opaženo, da se država ne utemeljuje na družbeni zavezi, katere izraz naj bi bila, temveč na njeni razvezi (*deliaison*), ki prepoveduje /.../ *Deliaison* ne smemo razumeti kot razvezo predobstoječe vezi (ki bi lahko imela obliko pakta ali pogodbe); vez sama ima izvirno obliko razveze ali izjeme, v kateri je to, kar je zajeto, hkrati izključeno, in v kateri se človekovo življenje politizira samo prek zapustitve nepogojni oblasti nad smrtjo (Agamben 2004, 101).

To napačno razumevanje Hobbesovega mitologema na način pogodbe, ne pa izobčenja, po Agambnu stoji na začetku vsakokratne nemoči demokracije, da bi, poenostavljeno, reševala življenja ljudi "na nikogaršnji zemlji med hišo in mestom" (Agamben 2004, 120). Ustava in nacionalna zakonodaja z vključevanjem človekovih pravic zagotovita pravne okvire izobčenja. Kot navaja Douzinas (2014), "človekove pravice pomagajo pri konstruiranju tega, kdo in kako nekdo postane človek". Ali kot sta že pred časom zapisali Butler in Spivak:

Lahko bi pričakovali, da, vsaj do določene mere, država predpostavlja oblike pravnega pripadanja, toda ker je država prav tisto, kar izključuje in suspendira oblike pravne zaščite in obveznosti, nas, nekatere od nas, država lahko spravi v prav posebno stanje. Lahko označuje vir nepripadanja, nepripadanje kot neko kvazi-permanentno stanje lahko celo sama proizvede (Butler & Spivak 2011, citirano v Vidmar Horvat 2012, 3–4).

Ko so v Evropi v dvajsetem stoletju drugič odkrite človekove pravice in zapisane v obliki deklaracije, se v vez med univerzalnim in nacionalnim zareže humanitarno razumevanje, ki pravice depolitizira. "Po 2. svetovni vojni človekove pravice ločijo od državljanskih, od tedaj dalje vse mednarodne organizacije in mehanizmi delujejo zgolj v kontekstu humanitarnega in socialnega, ne pa političnega" (Agamben 2004, 144). Rezultat je napredovanje človekovih pravic v smeri, tako Foucault, množenja in kvadriljiranja kategorij kršitev (Foucault 2000, citirano v Mezzadra & Neilson 2013). Elliott (2014) učinkovito prikaže razvoj. Avtor s pomočjo podatkovne metode *Master List* v mednarodnih pravnih dokumentih s področja človekovih pravic zaznava naslednje: pred prvo svetovno vojno je 80 odstotkov instrumentov človekovih pravic zadevalo vprašanja vojne in obravnave vojnih ujetnikov in ranjencev. Po prvi svetovni vojni se v ospredju pojavijo področja svobode, ki zadevajo transport, azil, izgon. Po drugi svetovni vojni se tematike iz skupinskih pravic predstavljajo k človekovim pravicam posameznika, množijo se kategorije ranljivih, predvsem otroci, ženske, ljudje s posebnimi potrebami, manj pozornosti je namenjene beguncem, manjšinam in družini. Naposled po devetdesetih letih prejšnjega stoletja na priporočilo stopajo nove kategorije: suženjstvo, mučenje, nasilje nad otroki (ugra-

bitev, trgovina, beračenje, otroško delo, nasilje v družini); po letu 2000 še zlorabe duševnih bolnikov, ponižujoča zaposlitev, prezgodnja smrt.

Bolj ko se drobijo in množijo posebne pravice, manj zavezujoče so zgodovinsko temeljne pravice. Bolj ko se civilne pravice prepojujejo s celoto določenega pravnega sistema, tako Habermas (2012, 80), pogostejše se zgodi, da se njihov vertikalni vpliv, ki določa odnose med posameznikom in državo, preseli na horizontalne odnose med posamezniki in skupinami. Rezultat so povečana trenja, ki zahtevajo dodatno uravnavanje posameznih zahtev glede na temeljne pravice (Habermas 2012, 80). Napetost v diskurzu pravnih listin ureja morala oziroma, natančneje, njena odsotnost. Medtem ko smo v zgornjih besedilih zaznavali moralni diskurz, ko je šlo za reguliranje človekovih pravic z načeli omejevanja in posebnih (z zakonom določenih) obravnav, ko gre za socialne pravice, ki stojijo na presečišču morale in politike, vlada pusti diskurz prava. 2. člen Ustave RS določa: "Slovenija je pravna in socialna država" (Ustava Republike Slovenije 1991, 2. člen). Socialne pravice so suhoparno pravno dejstvo brez navajanja instituta človekovih pravic. 23. člen Ustave RS omenja "pravico do dela", obliko plačila, "ki zagotavlja njemu in njegovi družini človeka vreden obstoj in ki naj se po potrebi dopolni z drugimi sredstvi socialnega varstva" (Ustava Republike Slovenije 1991, 23. člen). 25. člen Ustave RS pa navaja:

Vsakdo ima pravico do takšne življenjske ravni, ki zagotavlja njemu in njegovi družini zdravje in blaginjo, vključno s hrano, obleko, stanovanjem, zdravniško oskrbo in potrebnimi socialnimi storitvami; pravico do varstva v primeru brezposelnosti, bolezni, delovne nezmožnosti, vdovstva ter starosti ali druge nezmožnosti pridobivanja življenjskih sredstev zaradi okoliščin, neodvisnih od njegove volje (Ustava Republike Slovenije 1991, 25. člen).

V členih, ki omenjajo človekovo dostojanstvo, torej moralno kategorijo *par excellence*, k pravnemu diskurzu ni zaznati moralnih aneksov človekovih pravic. Socialna država je podrejena vladavini pravne države:<sup>2</sup> njeno oblast se lahko izpodbija le po zakoniti in pravni poti, torej z instrumenti, ki so človeku, čigar dostojanstvo je z odvzemom blaginje in človeka vrednega obstoja porušeno, nedosegljivi, razumljivi pa v moralnem smislu. S pomočjo prava (Ustave Republike Slovenije) se država odpove pogodbeni zavezi – morali (Deklaraciji).

## 5. Nastajajoče kontradikcije

To je torej faza zatona socialne države, ki jo v diskurzu prava prepoznamo po dvoumni rabi moralnega diskurza. Ko gre za tujce in druge ranljive skupine, je uveljavljanje instituta človekovih pravic v praksi vselej aposteriorno dejstvo, ki sledi primatu kriminaliziranja: dejstva ilegalnosti, zlorab, nedovoljene trgovine, terorizma itn. so vselej v prednosti pred obravnavo zagotavljanja človeko-

vega dostojanstva (de Genova 2013). Za to skrbita instituta javnega zdravja in varnosti. Nasprotno je pri uveljavljanju socialnih pravic: javno zdravje in varnost (izhajajoč iz neobubožanega ljudstva z občutkom lastnega dostojanstva) izpodrine moralna praznina ultimata (vsakdo ima) – brez posledic v zakonodaji.

To je zapuščina modernega nastajanja in polnjenja prazne formule, človekovega dostojanstva, ki stoji na začetku človekovih pravic. Habermas (2012, 75) človekovo dostojanstvo imenuje moralni vir, iz katerega izhajajo vse temeljne pravice. Pomen in urgentnost pri opredeljevanju človekovega dostojanstva pa se zgodovinsko spreminjata; lahko vodita k skorajda popolni realizaciji njegove normativne substance ali pa kličeta po novih oblikah civilnih pravic (Habermas 2012, 77–78). Zato moramo, kot navaja Habermas (2012, 81), “človekovo dostojanstvo” razumeti kot seizmograf, ki “zaznava, kaj je konstitutivnega za določeni demokratični pravni red”, in “portal, skozi katerega v zakon pronica egalitarna in univerzalistična substanca morale” (Habermas 2012, 81).

V Habermasovem filozofskem racionalizmu so človekove pravice progresivno prepisujejo v pozitivne zakone; so izraz razsvetljene morale, vsajene v robustno politično realnost na način zamejujočega zakona. Prevod prve človekove pravice v pozitivno zakonodajo je hkrati porodil “pravno obvezo, da se uveljavijo natančne moralne zahteve, ki so od tedaj vklesane v kolektivni spomin človeštva” (Habermas 2012, 95). Hkrati poudarja, da je človekove pravice mogoče udejanjati zgolj v konkretni politični skupnosti. Tej racionalni predstavi stojita na poti politični in ekonomski razvoj, ki fragmentirata subjekt, nosilca izrekanja zahtev.

Najnovejša faza zahodne modernosti je proizvedla postnacionalno državo, v kateri postaneta zgodovinsko vidni pravna in moralna nemoč nacionalne države, da realizira razsvetljensko utopijo človekovih pravic. Transnacionalizacija in globalizacija sta nacionalni državi odvzeli pristojnosti avtonomnega urejanja družbenega življenja, in sicer tako v ekonomski bazi kot politični nadstavbi. Posledice za področje urejanja človekovih pravic so dvotirne: v sferi političnega je mednarodno pravo (tribunali, sodišča, deklaracije) prevzelo nadzor nad spoštovanjem in uveljavljanjem človekovih pravic, ko so posamezniku kršene s strani njegove/njene nacionalne države. Za nadzorovanje ekonomsko proizvedenih mehanizmov kršenja človekovih pravic mednarodna skupnost do danes nima ne pravnega ne institucionalnega orodja, ki bi sankcioniralo zlorabe (Held 2003). Iz tega lahko izpeljemo dve ugotovitvi:

- I. za državljane, ki jim je človekove pravice varovala moderna država z varovanjem pravic državljana, je danes ta privilegij odpravljen. Na mnogih področjih (zdravje, socialna država, dostojanstvo človekovega življenja) je ta naloga prešla na področje človekovih pravic – le da o tem še ni razvito polno družbeno zavedanje, pa tudi politična kultura, ki bi vodila k javni razpravi, komajda obstaja;

II. človekove pravice so nedelujoči mehanizem globalne pravičnosti za ljudi, ki naj bi jih prvenstveno ščitile: migrante, azilante, *sans papiers*. Njihovi realizaciji stoji na poti nacionalna država, torej prav tista zgodovinsko konstituirana politična skupnost, ki temelji na globalni mobilnosti delovne sile in izkoriščanju dejstva njihovega teritorialnega, pravnega, političnega in ekonomskega izključevanja.

Nastajajo pa že novi konflikti, ki bodo dodatno oteževali implementacijo človekovih pravic. Po letu 1970 smo priča dvema procesoma preobražanja družbenega polja nacionalne države, in sicer: (i) oddaljevanje družbe od države: multikulturalizem in transnacionalizem razstavita zgodovinsko dediščino procesov nacionaliziranja in homogeniziranja družbe devetnajstega stoletja in, kot že omenjeno, odpravita hegemonijo etno-nacionalne identitete; (ii) oddaljevanje članstva od teritorija: migranti, gastarbajterji in vse druge družbene skupine, ki sodelujejo v poznokapitalistični globalni multiplikaciji trga dela, postanejo ključna izkoriščana delovna sila, ki jo nacionalna država izrablja za potrebe skrbstvene ekonomije (socialne države) in produkcijo življenja lastnih nacionalnih teles.

Specifika novega tisočletja je postnacionalna država, ki deluje na principu prekarnosti. Prekarnost tujcev se izraža v obliki pogojne in začasne mobilizacije za potrebe trga, ki primarno oskrbuje drugo skupino prekranih, to je državljani. Prekarnost državljani (v pomenu modernih subjektov nacionalne države) v postnacionalni neoliberalni fazi kapitalizma deluje na principu samovladanja. Izkoriščanje prekarnosti prvih je pogoj njihove lastne uspešnosti in napredovanja, iz česar sledi še, tretjič:

III. moderna populacijska biopolitika, ki je temeljila na keynesianski rekrutaciji nacionalnih subjektov v razred državljani in potrošnikov, je prešla v fazo neoliberalne biopolitike, ki združuje dve obliki prekarnosti: prekarnosti neoliberalnega subjekta državljani in prekarnost migranta. Dve modalnosti prekarnosti si stojita v konfliktu, ki ga s tehnikami represivnega vladanja (nadzor meja in kriminalizacija migrantov) vzdržuje država.

## 6. Sklep

Kaj vse zgoraj naštetu pomeni za prihodnost temeljnih principov državljanstva? In kako se s preobrazbo modernega instituta državljanstva preobraža globalna politika človekovih pravic?

Po Habermasu so človekove pravice (kot etična paradigma in politika sankcioniranja) odgovor na specifične zlorabe človekovega dostojanstva; so rezultat progresivnega razvoja moralnega vira za določitev okvirov dostojanstva, ki izhajajo iz epizod kršitev in političnega nasilja. Prva deklaracija človekovih pravic je, kot navaja Habermas (2012, 95), postavila standard, ki "navdihuje begunce,

ljudi, ki so bili pahnjeni v bedo, in vse, ki so bili preganjani in ponižani, standard, ki jim zagotavlja, da njihovo trpljenje ni naravna usoda". Človekove pravice so realistična utopija: ne obljublajo socialne utopije splošne sreče, temveč ideal pravične družbe tvorijo v same institucije ustavnih demokracij (Habermas 2012, 95). V tem se Habermas približa Douzinasu (2014), ki pojasnjuje, da človekove pravice niso le moralno stališče, biti morajo operativen koncept. To pa pomeni izris novega modela demokracije, ki mora, če smo kantovsko dosledni, univerzalnost človekovih pravic postaviti pred parcialnost nacionalnih institutov državljanstva.

Razprav, ki potekajo na temo prihodnje podobe demokracije, je nešteto. Kot ocenjuje Pateman (2011), takšnemu razmahu razprav, kot ga beležimo v zadnjih dveh desetletjih, doslej še nismo bili priča. Modeli, ki jih ponujajo razprave, vključujejo kozmopolitsko, agonistično, republikansko, deliberativno (razpravljaljsko) demokracijo. A razmah razprav ne rezultira v bolj demokratičnem svetu, niti v manj kontroverznem razumevanju demokratičnega državljanstva. Prav nasprotno, govora je o krizi (demokratičnih) vrednot in zatonu demokracije. Pateman presoja, da je demokratični načrt, ki bi za izhodišče imel človekove pravice, priložnost za razvoj, na katerega lahko, četudi do sedaj ni bil realiziran, še naprej upamo.

Torej smo primorani k utopičnemu čakanju in pričakovanju. Vmes lahko opravimo nekaj interpretativnih popravkov. Formalne pravice po Douzinasu (pozitivni zakon po Habermasu!) molčijo o pogojih svojih uveljavitev: " 'pravica do dela' se ne nanaša na obstoječo upravičenost, pomeni politično zahtevo zanj" (Douzinas 2014). V tem smislu sta politika pravic in njen pravni status vselej v potencialnem konfliktu. Dvoumnost pravne in moralne retorike pomeni prednost za oblast; lahko pa z utopičnem delovanjem prek političnega boja postane tudi orodje upora tej oblasti.

Če sklenemo z obema avtorjema hkrati: človekove pravice so najprej utopija političnega in šele nato pravnega in moralnega boja. Pravo deluje v omejenem prostoru lastne zgodovine, tudi ko komunicira z družbenozgodovinskim okoljem svojega artikuliranja; moralo so neoliberalni akterji vrednot pretvorili v svetovno podjetje humanitarizma in dobrodelnosti. Ostane politično, oblast, torej tretja izmed opredelitev po Stanfordski enciklopediji, ki se prekriva z obema, pravnim in moralnim. Če jo razumemo v foucaultovskem smislu, je to mesto, kjer se politični subjekt v iskanju alternativ pravičnosti, kot kažejo družbeni pozivi k transnacionalni solidarnosti, obema izmika v avtonomno polje upornega delovanja in državljskih zahtev.

To je kraj nastajanja utopije zakona, ki bo morda nekoč, po koncu transnacionalne države, lahko služilo tudi kot temelj nove morale.

## Literatura in viri

68

- Agamben, G., 2004. *Homo Sacer*. Koda, Ljubljana.
- Bauman, Z., 2013. *Kolateralna škoda: družbene neenakosti v globalni dobi*. Znanstvena založba FF, Ljubljana.
- Bauman, Z., 2016. *Strangers at our Door*. Polity Press, Cambridge.
- Beck, U., 2001. *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Krtina, Ljubljana.
- Beck, U., 2003. *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Krtina, Ljubljana.
- Beck, U. & Grande, E., 2006. *Cosmopolitan Europe*. Polity Press, Cambridge.
- Benhabib, S., 2006. *Another Cosmopolitanism*. Oxford University Press, Oxford.
- Benhabib, S., 2010. *Pravice drugih: tujci, rezidenti in državljani*. Krtina, Ljubljana.
- Brown, W., 2010. *Walled States, Waning Sovereignty*. Zone Books, New York.
- Calavita, K., 2005. *Immigrants at the Margins: Law, Race, and Exclusion in Southern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Chouliaraki, L., 2013. *Ironic Spectator. Solidarity in the Age of Post-Humanitarianism*. Polity Press, Cambridge.
- Douzinas, C., 2014. Human Rights and the Paradoxes of Liberalism 2014, *Open Democracy*, 7 August 2014, <https://www.opendemocracy.net/costas-douzinas/human-rights-and-paradoxes-of-liberalism> (11. 11. 2017).
- Elliott, M. A., 2014. The Institutionalization of Human Rights and its Discontents: A World Cultural Perspective. *Cultural Sociology* 8 (4), 407–425.
- Frezzo, M., 2014. *The Sociology of Human Rights*. Wiley. Online Library.
- de Genova, N., 2013. Spectacles of Migrant “Illegality”: The Scene of Exclusion, the Obscene of Inclusion. *Ethnic and Racial Studies* 36 (7), 1180–1198.
- Habermas, J., 2001. *Postnational Constellation*. Polity Press, Cambridge.
- Habermas, J., 2012. *The Crisis of the European Union. A Response*. Polity Press, Cambridge.
- Held, D., 2003. *Cosmopolitanism: A Defence*. Polity Press, Cambridge.
- Hunt, L., 2015. *Iznajdevanje človekovih pravic: zgodovina*. Znanstvena založba FF, Ljubljana.
- Kymlicka, W., 2015. Solidarity in Diverse Societies: Beyond Neoliberal Multiculturalism and Welfare Chauvinism. *Comparative Migration Studies* 17 (3), 1–19.
- Limone, N., 2012. Germany's Most Important Living Philosopher Issues an Urgent Call to Restore Democracy. *Haaretz*, 16. 8. 2012, <http://www.haaretz.com/weekend/magazine/germany-s-most-important-living-philosopher-issues-an-urgent-call-to-restore-democracy-premium-1.458767> (11. 11. 2017).
- McCormack, D. & Salmenniemi, S., 2016. The Biopolitics of Precarity and the Self. *European Journal of Cultural Studies* 19 (1), 3–15.
- Mezzadra, S. in Neilson, B., 2013. *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*. Duke University Press, Durham, London.
- MPDPP – Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, 1966, [http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja\\_politika/Mednarodnipakt\\_drzavljskih\\_politichnih\\_pravicah.pdf](http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/Mednarodnipakt_drzavljskih_politichnih_pravicah.pdf) (11. 11. 2017).
- Nail, T., 2016. *The Figure of the Migrant*. Stanford University Press, Stanford.
- Nussbaum, M. C., 1994. Patriotism and Cosmopolitanism. *Boston Review* 19 (5).
- Pateman, C., 2011. *Democracy, Feminism, Welfare*. Routledge, London, New York.

- Sassen, S., 2000. Women's Burden: Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival. *Journal of International Affairs*, 53 (2), 503–524.
- Sassen, S., 2014. *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*. Belknap Press, Cambridge.
- SDČP – Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948, [http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR\\_Translations/slv.pdf](http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slv.pdf) (11. 11. 2017).
- Smith, D., 2013. Making Sense of the EU Crisis. Na *Jean Monnet Lecture*, Ljubljana, 23. 4. 2013.
- Santos, B. de S., 2008. *Another Knowledge Is Possible: Beyond Northern Epistemologies*. Verso, London.
- Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33 (1991).
- Vidmar Horvat, K., 2012. *Kozmopolitski patriotizem: historično-sociološki in etični vidiki neke paradigme*. Znanstvena založba FF, Ljubljana.
- Žun, A., 2014. *Sociologija prava – Sociologija – Politična sociologija: izbrani spisi s spremnimi besedili*. Znanstvena založba FF, Ljubljana.

## Opombe

- <sup>1</sup> Nedržavljanstvo se v tem prispevku uporablja kot sinonim za vse oblike suspendiranega državljanstva, najsi bo to prehodno in posamično, kot na primer pri prosilcih za azil in migrantih, ali permanentno in kolektivno, kot na primer v primeru Palestincev, katerih čakanje na državljanstvo traja blizu sedemdeset let. Da je najpogostejša oblika danes usidrana nekje vmes med obema, mnogi povezujejo z vzponom novodobnega rasizma.
- <sup>2</sup> Ta pa se seveda spreminja s konkretno državo: nemško ustavno sodišče je v sodbi leta 2010 prvi člen nemške ustave uporabilo za določitev varščin v socialni zakonodaji, ki upravičencu in njegovim otrokom med nadomestila za brezposelnost štejejo z ustavo določeno participacijo v socialnem, kulturnem in političnem življenju (Habermas 2012, 77).